

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.246>

УДК 655.55:327(477)-(438)“1943/1945”+355.4(470+571)(477)

Даміан Кароль МАРКОВСЬКИЙ

габілітований доктор, науковий співробітник,

Інститут політичних досліджень Польської академії наук (Варшава, Польща)

dkmarkowski@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9391-8520>

ЧИ ІСТОРІЯ МАЄ СВІЙ КІНЕЦЬ?

**У відповідь на рецензію професорки Оксани Каліщук
на мою книгу «W cieniu Wołynia: “Antypolska akcja”
OUN i UPA w Galicji Wschodniej 1943—1945»**

Центрально-Східна Європа перебуває в надзвичайно важливому історичному моменті: результат сучасної російсько-української війни на багато років наперед визначить долю цілого регіону. У цій ситуації польсько-українські взаємини як на рівні урядів, так і на рівні суспільств набувають тим більшої ваги та потребують очищення тих площин діалогу, які й надалі є предметом суперечок між поляками та українцями.

Однією з головних розбіжностей, щоб не сказати більше — конфліктом між нашими народами — є вкрай різні оцінки аспектів польсько-українського протистояння в 1940-х рр. Про сутність цієї дискусії написано вже багато [1—4], тому дозволю собі не зупинятися на цьому детально та зосередитися суто на рецензії пані професорки Оксани Каліщук [5].

Цитування: Марковський Д.К. Чи історія має свій кінець? У відповідь на рецензію професорки Оксани Каліщук на мою книгу «W cieniu Wołynia: “Antypolska akcja” OUN i UPA w Galicji Wschodniej 1943—1945». *Український історичний журнал*. 2025. № 3 (582). С. 246—252. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.246>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

У своєму дослідженні [6] я намагався проаналізувати антипольські акції ОУН та УПА на території колишньої Східної Галичини (дистрикт Галичина) й невеликої (східної) частини Краківського дистрикту під час німецької окупації, а також у Львівській, Тернопільській і Станіславській областях УРСР від осені 1944 до весни 1945 рр.

Організована акція ОУН та її збройних формувань (відділів УНС-УПА, бойових загонів служби безпеки ОУН і підрозділів місцевого рівня), за моїми підрахунками, призвела до загибелі щонайменше 31,5 тис. осіб, з яких понад 31 тис. — поляки, серед решти полеглих — кількості євреїв (переважно ті, хто переховувався в польських домівках під час нацистської окупації) й українців (члени мішаних родин; особи, котрі засуджували антипольські дії; вбиті помилково у ході рейдів) [6, с. 414—418].

За можливості я намагався писати й про українців, які стали жертвами польського підпілля, різноманітних «вільних груп», які склалися з озброєних польських селян, формацій колабораціоністів (кримінальна поліція, «синя поліція», винищувальні батальйони), в яких служили поляки [6, с. 269—275, 317—322].

Маю підкреслити — і на це звернула увагу рецензентка [5, с. 215], за що я їй вдячний, — що намагався зібрати якомога більше джерельного матеріалу, пов'язаного безпосередньо з учасниками та свідками тих подій. Але це не означає, що досліджувана тема не заслуговує подальшого вивчення. Особливо затребуване поглиблене студіювання конкретних трагічних подій. Науково-популярна праця Д. Чобота з уваги на її характер не була включена до бібліографії мого дослідження, натомість дякую рецензентці за вказівку щодо роботи Ф. Стебля [5, с. 215].

Не можу погодитись із твердженням професорки О. Каліщук, що дослідження мало на меті «розповісти про якнайбільшу кількість жертв описуваних подій» [5, с. 215]. Рецензентка, вочевидь, помилково розтлумачила текст, адже на згадуваній нею стор. 17 зазначено: «Працюючи над книгою, я намагався охопити якомога більше число джерел, щоб отримати якнайповніше уявлення про описувані події» [6, с. 17]. Що ж до кількості жертв, звісно ж, я б волів, аби їх було якомога менше, або не було взагалі з обох сторін того братовбивчого конфлікту. У фрагменті, згаданому професоркою О. Каліщук, я також підкреслював, що жодним чином не варто жертв польсько-українського протистояння оцінювати за їх національністю.

Також не можу погодитись з твердженням рецензентки, що події, описані в монографії, були «вирвані з контексту» та винесені за межі загального перебігу польсько-українського конфлікту першої половини ХХ ст. Якби так було, я не писав би про «дозрівання» згаданого конфлікту, про його історичні й політичні передумови, про руйнівний вплив радянської та німецької окупації на відносини між поляками й українцями — цьому присвячена перша частина монографії [6, с. 24—61]. Наратив не «відірваний» від подій на Волині (таке звинувачення висувала рецензентка), оскільки їх вплив на формування настроїв як українців, так і поляків (підпільні рухи обох сторін) я описав у другому розділі [6, с. 64—72]. Також я вказав на зв'язок між подіями на Східній Галичині та загостренням польсько-українського конфлікту на південному сході Люблінщини [6, с. 172—173].

Професорка О. Калішук закидає в рецензії, що я підкреслюю організований винищувальний характер дій бандерівського підпілля й партизан щодо поляків [5, с. 215]. У світлі проаналізованих джерел, немає сумнівів, що акція, спрямована проти поляків і розтягнена у часі та просторі, мала характер умисний, організований, а її головною метою було частково знищити польське населення, а решту змусити тікати на захід. Про це свідчать не стільки польські документи, скільки документація ОУН і УПА. Частина цих матеріалів була надрукована в Україні (як, наприклад, збірник джерел, підготовлений Володимиром В'ятровичем¹). Подібних прикладів я навів десятки, посилаючись на джерела з українських архівів, і не тільки. Виявлені вони й серед документів центрального керівництва ОУН, командування групи УПА-Захід, на рівні місцевих структур, районів, окремих бойових загонів. Маємо зауважити, що накази щодо цієї акції порівняно «м'якші» за ситуацію на Волині, і рекомендували не чіпати жінок та дітей, а також закликали поляків не чекати нападів і тікати. Організований характер «антипольської акції» підтверджують теж учасники тих подій — автори спогадів, українські партизани й підпілляники. Як писав ветеран українського підпілля Ярослав Кушнір: «Сформувались такі бойові загони по десять, п'ятнадцять людей, нападали на село, де були поляки, і там їх ми нищили» [7, с. 502]. Схожі висновки дозволяє зробити й аналіз німецьких джерел. Вільгельм Коппе, командувач СС і поліції, писав у доповіді про події в дистрикті у квітні 1944 р.: «Загальна підтверджена (німецькою службою безпеки — Д. М.) кількість поляків, убитих УПА у квітні, сягає 645 осіб. У реальності вона може бути значно більша, оскільки ми не маємо можливості фіксувати всі випадки вбивств»². Те саме знаходимо й у радянських джерелах³.

Важко погодитися з твердженням рецензентки, що моя робота належить до «кресової» історіографії — монографія є науковою працею, натомість кресова історіографія — це твори авторів, котрі не мають історичної освіти, не володіють науковими методами, не працюють з архівами, джерелами тощо. Проте такі роботи теж варті уваги, адже кресові дослідники широко використовували мемуаристику. Зазначу, що мої оцінки польських втрат суттєво відрізняються від наведених згаданими авторами. Я провів верифікацію цих даних, відкидаючи спроби приписування українцям убивств поляків, скоєних німцями або «советами», «дублювання» жертв у деяких місцевостях. У своїй монографії я підкреслював, що автори цитованих розвідок не були істориками, тому їхні, значно завищені дані, піддано перевірці [6, с. 20—21]. Я не вважаю, однак, що варто повністю відмовитись від доробку кресових дослідників, адже вони змогли зібрати тисячі свідчень і спогадів свідків тих драматичних подій, що зберігаються в архіві Товариства увічнення пам'яті жертв злочинів українських націоналістів у Вроцлаві. Без їхніх

¹ Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА: У 2 т. Т. 1—2. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011.

² Літопис Української Повстанської Армії. Т. 6: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 — червень 1944. Торонто, 1983. С. 139.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 54.

зусиль і зібраного джерельного матеріалу було б неможливо встановити персональні дані багатьох жертв.

О. Каліщук пише у своїй рецензії: «Подібна модель історієписання навмисне чи ненавмисне провокує негативне сприйняття українців як таких» [5, с. 216]. Маю визнати, що здивований таким формулюванням: по-перше, віднесенням моєї книги до публікацій не фахових істориків; а по-друге, своєрідним моральним шантажем, прихованим у цитаті. Той факт, що я досліджую злочини, скоєні ОУН та УПА щодо польського населення (як і злочини поляків щодо українців), анітрохи не формує в мене негативного ставлення до українського народу. Все це жодним чином не заважало мені допомагати збирати спорядження для Збройних сил України ще у 2015 р., задовго до того, як допомога Україні в її боротьбі з Росією стала поширеним явищем.

Звинувачення у спробі «змалювати українців як найнебезпечніших ворогів поляків» (під час окупації) [5, с. 216] я можу знову ж пояснити тим, що О. Каліщук неправильно зрозуміла зміст книги. Наведені мною фрагменти свідчень та інших документів не дорівнюють висновкам, що випливають з аналізу джерел. Однак у той час, в останній період німецької окупації, подібні думки домінували серед польського населення: проаналізовані спогади поляків свідчать, що українців вони боялися більше за німців і «совєтів», котрих також сприймали як ворогів. Доцільно поставити питання про причини такої одностайності мемуаристів. На мою думку, відповідь слід шукати не в якійсь антиукраїнській істерії, а в усвідомленні тієї загрози, яку відчувало польське населення колишньої Східної Галичини з боку українських націоналістів. Такі висновки зроблено на основі понад 700 звітів і спогадів, опрацьованих мною у Східному архіві Центру «Karta» у Варшаві, в архіві й бібліотеці Національного закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві, а також опублікованих джерел. Як свідчать розрахунки, найбільших втрат польська спільнота, що проживала на досліджуваних територіях, зазнала саме в результаті дій ОУН та УПА [8—9].

Саме тому висвітлена в монографії непропорційність польських й українських втрат не здається мені помилкою. Виникає вона в тому числі через відмінності підпільних рухів: польське підпілля, хоч і коїло злочини проти українців, не мало на меті позбутись українського населення на територіях спільного проживання шляхом його повного знищення або вигнання — на відміну від бандерівського підпілля.

Сумнівною видається спроба рецензентки заперечувати ставлення населення колишньої Східної Галичини до нищення євреїв [5, с. 216—217]. У жодному разі я не стверджував, як пише О. Каліщук, що на територіях колишньої Східної Галичини не було випадків рятування єврейського населення українцями та поляками. Однак такі героїчні вчинки були радше винятками, які підтверджували байдужість більшості населення до цієї трагедії та участь окремих людей із націоналістичними поглядами в безпосередньому знищенні євреїв [10]. Така картина не є моїм припущенням, вона вимальовується зі спогадів і свідчень уцілілих євреїв, учасників польського підпілля, радянської окупаційної влади, а також ОУН та УПА (у спогадах справа єврейських лікарів в УПА виглядала, як на мене, цілком інакше, ніж представляє це рецензентка) [11—13]. Ті особи дійсно були врятовані з гетто бандерівцями, але з приходом радянської влади були найімовірніше вбиті [14, с. 1—73].

Категорично не погоджуюсь із твердженням О. Калішук про те, що в монографії спочатку була наведена менша кількість загиблих у першій половині 1944 р. поляків, а далі в тексті вже більша — це не відповідає дійсності й не є свідченням моєї некомпетентності [5, с. 217]. Дозволю собі процитувати повністю фрагмент, до якого апелювала рецензентка: «Перші шість місяців масової “антипольської акції” принесли криваві жнива серед польського населення. Згідно зі зведеною доповіддю ОУН про її результати в Східній Галичині (включно з Любачівщиною) у першій половині 1944 р. вбито щонайменше 5,1 тис. поляків. Що важливо для встановлення справжньої кількості жертв: навіть творці цього документа — члени бандерівського підпілля — визнавали, що той лік був “далеко не повний”. [...] Згідно з моїми підрахунками, ґрунтованими на документах Армії Крайової, Делегатури уряду, Польських опікунських комітетів, документах ОУН і УПА, а також на основі понад 700 використаних свідчень і спогадів, від січня до серпня 1944 р. на території Східній Галичині під німецькою окупацією загинуло не менше ніж 14 тис. осіб, з яких понад 9,5 тис. жертв можна ідентифікувати поіменно» [6, с. 285—286].

Із цитованого фрагмента видно, що в документі УПА чітко вказувалася кількість польських жертв (яка визнавалася неповною) — щонайменше 5100 вбитих [6, с. 285]. Навівши ці дані та джерело інформації, я зазначив, що за моїми підрахунками (вони підтверджуються іншими джерелами та звітами українських партизан) кількість загиблих була значно більшою. Отже, немає жодної суперечливості в наведених мною неповних оцінках польських втрат, спричинених діями УПА, та фактичною кількістю, ґрунтованою на значній джерельній базі, використаній під час мого дослідження.

З огляду на численні питання, що виникають навколо теми мого дослідження, то чи не варто нам, як історикам, запитати себе: чи має взагалі історія як історичний процес, досліджуваний істориками, кінець? Чи можемо ми досягти певного рівня у вивченні історичного процесу, щоб констатувати: він досліджений та описаний так повно, як це було можливо, й остаточно перейти до оцінки того моменту минулого? На мою думку, дослідження польсько-українського конфлікту першої половини ХХ ст. має бути настільки глибоким, щоб мати можливість назвати кожен акт насильства проти беззахисних людей як гідний засудження.

Зло залишається злом, незалежно від того, хто його чинить і з якою метою. Це варто акцентувати тепер, коли Україна героїчно бореться зі злочинною російською агресією. Опису вимагають усі ситуації, в яких постраждали як українці, так і поляки. Здатність обговорювати зло, скоєне членами своєї нації, є, на мою думку, не слабкістю, а силою. Певною мірою таким випробуванням для поляків стала дискусія (іноді незвичайно бурхлива), яка розгорнулася навколо безперечної участі польського населення в єврейських погромах, що відбулись на Підляшші влітку 1941 р. Ця дискусія відродила дослідження польсько-єврейських відносин під час німецької окупації та сприяла усвідомленню польським суспільством існування серед його представників не тільки героїчних, але й злочинних та антисемітських настроїв [15]. Не думаю, що такий підхід був би чимось неправильним і відносно злочинів, скоєних під час польсько-українського конфлікту. Хочу додати, що польські історики вже мають

достатньо досліджень, в яких чимало уваги присвячено злочинам проти українсько-го населення на території Люблінського чи Підкарпатського воєводства [16—18].

Погоджуюся з думкою авторки рецензії щодо корисності для книги географічного покажчика [5, с. 218]. Тим більш, що в тексті багато місцевих назв, які може бути складно локалізувати. Однак «Літературне видавництво» (Wydawnictwo Literackie) має власну традицію — обмежуватися винятково іменним покажчиком, на що я не мав змоги вплинути.

У висновку хотів би ще раз підкреслити важливість продовження досліджень перебігу трагічного польсько-українського конфлікту, в тому числі його найбільш кровопролитних епізодів. Не менше важливе встановлення особистих даних і місць поховання всіх жертв тих подій, незалежно від їх національності, віросповідання та місця, де були поховані або покинуті їх останки. Зараз я працюю над реєстром польських жертв конфлікту на території Східної Галичини. Добре, що подібні ініціативи, наскільки мені відомо, є й серед українських істориків.

Історія не має бути полем давно згаслих битв. Якщо діалог у цій сфері продовжиться, маю надію, що ми дочекаємося часу, коли ексгумації жертв тих жахливих подій будуть не предметом суперечок, а стануть очевидним елементом співпраці між Польщею й Україною на шляху до повної згоди та примирення. І що принаймні у цьому відношенні історія драматичного польсько-українського конфлікту, врешті-решт, дійде свого кінця. Лише ставши разом біля могил поляків й українців, чий життя обірвалися в той час, матимемо надію на повне примирення і прощення.

Насамкінець хотів би подякувати Оксані Каліщук за її рецензію й висловити сподівання, що дискусія, яка виникла, сприятиме діалогу польських та українських істориків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Motyka, G. Cień Kłyma Sawura: Polsko-ukraiński konflikt pamięci. Gdańsk, 2013. 120 s. [in Polish].
2. Stryjek, T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie, 1991—2004. Warszawa, 2007. 849 s. [in Polish].
3. Khakhula, L. “Rizuny” chy pobratymy? Suchasni polski dyskursy pro Ukrainu. Lviv, 2016 [in Ukrainian].
[Хахула Л. «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. Львів, 2016. 304 с.].
4. Lypovetskyi, S. Mech “Shcherbets” ta Ukrainski vorota: Ukraino-polski vzaïemny vid podiliv Rechi Pospolytoi i do sohodni. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
[Липовецький С. Меч «Щербець» та Українські ворота: Україно-польські взаємини від поділів Речі Посполитої й до сьогодні. Київ, 2018. 504 с.].
5. Kalischuk, O. Sche raz pro poliakiv ta ukrainsiv na Skhidnii Halychyni v roky Druhoi svitovoi viiny: mirkuvannia ukrainiskoi istoriykyni [Rets. na kn.: Markowski D.K. W cieniu Wołynia: “antypolska akcja” OUN i UPA w Galicji Wschodniej 1943—1945. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. 527, [8] s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zburнал*. 2024. 4: 213-220 [in Ukrainian].
[Каліщук О. Ще раз про поляків та українців на Східній Галичині в роки Другої світової війни: міркування української історикині [Рец. на кн.: Markowski D.K. W cieniu Wołynia:

- “antypolska akcja” OUN i UPA w Galicji Wschodniej 1943—1945. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. 527, [8] s.]. *Український історичний журнал*. 2024. № 4. С. 213—220].
6. Markowski, D.K. W cieniu Wołynia: «Antypolska akcja» OUN i UPA w Galicji Wschodniej 1943—1945. Kraków, 2023. 527 s. [in Polish].
 7. Kushnir, Ya. V nashii shkoli yavno bula hrupa molodizhnoho OUN. *Luno, Ye. (Comp). Yavorivshchyna u povstanskii borotbi: Rozpovidi uchasnnykiv ta ochevydtsiv*. T. 2: Yavoriv; Lviv, 2015. 476—493 [in Ukrainian].
[Кушнір Я. В нашій школі явно була група молодіжного ОУН. *Яворівщина у повстанській боротьбі: Розповіді учасників та очевидців*. Упор. Є. Луцьо. Т. 2: Яворів; Львів, 2015. С. 476—493].
 8. Hryciuk, G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1941—1948. Toruń, 2005. 424 s. [in Polish].
 9. Motyka, G. Ukraińska partyzantka 1942—1960. Warszawa, 2023. 712 s. [in Polish].
 10. Мєдыkowski, W. W cieniu gigantów: Pogromy 1941 r. w byłej sowieckiej strefie okupacyjnej. Jerozolima, 2018. 446 s. [in Polish].
 11. Jakimowicz, M., Zubowski, P. (Eds.). Obertyn, Обертин, אָבערטין — opowieści o życiu miasteczka / оповіді про життя містечка. Wrocław, 2018. 512 s. [in Polish, in Ukrainian].
 12. Bartov, O. Communal Genocide: Personal Accounts of the Destruction of Buczacz, Eastern Galicia, 1941—1944. *Bartov, O., Weitz, E.D. (Eds.). Shatteredzone of Empires: Coexistence and Violence in the German Habsburg, Russian and Ottoman Borderlands*. Bloomington, 2013. 544 p.
 13. Pohl, D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941—1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. München, 1997. 455 S. [in German].
 14. Rudling, P.A. The OUN, the UPA and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths. *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*. 2011 (Vol. 2107). 71 p.
 15. Machcewicz, P., Persak, K. (Eds.). Wokół Jedwabnego. T. 1: Studia. Warszawa, 2002. 525 s.; T. 2: Dokumenty. Warszawa, 2002. 1034 s. [in Polish].
 16. Bereza, T. Wokół Piskorowic: Przyczynek do dziejów konfliktu polsko-ukraińskiego na Zasianiu w latach 1939—1945. Rzeszów, 2013. 384 s. [in Polish].
 17. Zajączkowski, M. Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939—1944. Lublin; Warszawa, 2015. 504 s. [in Polish].
 18. Zajączkowski, M. Pod znakiem króla Daniela: OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944—1950. Lublin; Warszawa, 2016. 675 s. [in Polish].

Надійшла / Received 10.03.2025

Damian Karol MARKOWSKI

Dr. Hab. in History, Research Fellow,

Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences (Warsaw, Poland)

dkmarkowski@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9391-8520>

DOES HISTORY HAVE ITS END?

In Response to Professor Oksana Kalishchuk's Review
of My Book “In the Shadow of Volyn: The ‘Anti-Polish Action’
of the OUN and UIA in Eastern Halychyna 1943—1945”